

УДК 340.135

Гуляк О. В., ТВО Начальника
Військової академії (м. Одеса)

Завдання, функції та принципи діяльності підрозділів Збройних Сил України при введенні надзвичайних правових режимів

У статті проведено аналіз законодавчої бази держави щодо визначення завдань, функцій та принципів діяльності підрозділів Збройних Сил України при введенні надзвичайних правових режимів, порядок їх визначення, формування і доведення до виконавців. Визначено напрямки подальшого дослідження.

Ключові слова: надзвичайні правові режими, військові формування держави, завдання і функції підрозділів Збройних Сил України.

В статье проведено анализ законодательной базы страны, которая определяет задания, функции и принципы деятельности подразделений Вооруженных Сил Украины при введении чрезвычайных правовых режимов, порядок их определения, формирования и доведения до исполнителей. Определено направление дальнейшего исследования.

Ключевые слова: чрезвычайные правовые режимы, военные формирования страны, задания и функции подразделений Вооруженных Сил Украины.

The article analyzes the legislative basis of the state as to define tasks, functions and principles of the units of the Armed Forces of Ukraine when the extraordinary legal regimes are inserted, the order of its definition, forming and bringing to the performers. The direction of further research is determined.

The keywords: extraordinary legal regimes, military forces of the state, the tasks and functions of the Armed Forces of Ukraine.

Актуальність. У певні періоди розвитку людства виникають гострі соціальні, техногенні суперечності, тобто суперечності між природою та суспільством. Це зумовлює етнічні й соціальні, політичні та воєнні конфлікти, стихійні лиха, великомасштабні промислові аварії тощо. Екстремальні ситуації загрожують життю й здоров'ю людей, створюють умови для знищення значних матеріальних і духовних цінностей. Все це може обумовити дестабілізацію та руйнування соціальної системи, а тому потребує негайного проведення неординарних заходів, у тому числі правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних та інших. Екстремальні (надзвичайні) ситуації становлять сукупність небезпечних для суспільства чинників, які створюють загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства, держави й потребують для свого врегулювання іншого нормативного впливу, іншої керуючої підсистеми, ніж ті, що діють у звичайних умовах.

Правові режими, за допомогою яких відбувається така перебудова юридичного інструментарію, можна визначити як надзвичайні. Вони належать до адміністративно-правових режимів.

Жодна країна світу, незважаючи на свій рівень економічного розвитку, не застрахована від виникнення надзвичайних ситуацій. Сьогоднішній етап розвитку України можна назвати зламним. Він характеризується нестабільністю політичного, економічного й соціального стану, що у свою чергу, призводить до виникнення різного роду надзвичайних ситуацій. Для швидкої нормалізації ситуації, мінімізації як людських втрат, так і матеріальних, треба мати чітко

регламентоване законодавство про особливий державно-правовий режим. Кожна держава має відповідні підрозділи, які у відповідних випадках здатні, використовуючи зброю, вести воєнні дії. Останнім часом прийнято цілу низку законів, регулюючих відносини в різних видах надзвичайних ситуацій. Реалізація національних екологічних програм поставила на порядок денний питання про участь у них військового сектору, а саме — збереження навколишнього природного середовища в ході військово-промислової діяльності. Виробництво, випробування, утримування всіх видів зброї веде до значного забруднення повітря, землі, вод, куди потрапляють питання про участь у них військового сектору, а саме — збереження навколишнього природного середовища в ході військово-промислової діяльності. Виробництво, випробування, утримування всіх видів зброї веде до значного забруднення повітря, землі, вод, куди потрапляють різні токсичні радіоактивні та інші небезпечні для життя людини речовини.

Аналіз останніх досліджень. Велика кількість глобальних небезпек різного ступеня складності вимагає створення спеціальних правових механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають під час надзвичайних ситуацій. Одним із провідних серед них є комплексний інститут надзвичайних правових режимів, що останнім часом стає ключовим елементом правового забезпечення національної безпеки в розвинених країнах світу.

Проблеми вдосконалення та розвитку надзвичайних правових режимів у своїх працях розглядали ще дослідники кінця ХІХ — початку ХХ століття: О.С. Алексєєв, В.М. Гессен, А.І. Єлістратов, В.Ф. Дерюжинський, Я.М. Магазинер. Певною мірою ці проблеми вивчали й сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені юристи: С.С. Алексєєв, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.М. Григор'єв, Ю.В. Дубко, С.О. Магда, І.І. Мусієнко, В.Я. Настюк, А.С. Спаський, М.М. Тищенко, Х. Фольц, С.Д. Хазанов, М.Г. Янгол, О.Н. Ярмиш та ін. Названими вченими зроблено вагомий внесок у дослідження проблем державного управління, організаційно-правового забезпечення діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, взаємодії правоохоронних органів і військових формувань під час дії надзвичайних правових режимів, юридичної відповідальності громадян за порушення режимних норм. Проте у їх працях розкрито лише окремі аспекти формування цих режимів або ж окреслено їх побіжно у ході вивчення більш загальних чи суміжних суспільних відносин.

Мета. Разом з тим, швидкі зміни в соціальній, економічній і політичній сферах, що відбуваються в суспільному житті України, потребують додаткового наукового вивчення питань застосування підрозділів Збройних Сил України в умовах введення надзвичайних правових режимів. Відтак, необхідно комплексно дослідити організаційні та правові засади застосування підрозділів Збройних Сил України в умовах введення надзвичайних правових режимів, систему силових заходів, правовий статус таких підрозділів в названих умовах.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності та пізнішого розпаду Радянського Союзу, Україна як незалежна держава успадкувала одне з найбільш потужних угруповань військ у Європі, оснащене ядерною зброєю та відносно сучасними зразками озброєння та військової техніки.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття

під свою юрисдикцію усіх розташованих на українських теренах військових формувань Збройних сил колишнього СРСР, та про створення одного з ключових відомств – Міністерства оборони України.

Уряд України приступив до створення Збройних сил. Характерними ознаками того періоду були одночасне формування правової основи діяльності Збройних сил, реорганізація їх структур, створення відповідних систем управління, забезпечення та інших елементів, необхідних для їх функціонування.

Показовим є той факт, що одним із перших законодавчих актів незалежної України був Закон «Про надзвичайний стан», прийнятий у 1992 році [1], який підтверджує особливу значущість регулювання правовідносин, що виникають в особливих умовах. 16 березня 2000 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [2], що пом'якшив санкції відповідальності за порушення положень режиму, установив додаткові гарантії правового статусу особистості.

Надзвичайні режими – це досить складний правовий інструментарій. Цей інститут можливо порівняти з інститутом крайньої необхідності, в якому знаходиться держава, і якщо вона не введе відповідний надзвичайний режим, її існування може стати під великою загрозою. Норми права, що стабілізують обстановку, в звичайних умовах перестають працювати. До того ж заздалегідь розроблені правові інститути не дають органам влади вживати необґрунтовано жорсткі заходи які “дуже хочеться” ввести під час глобальної небезпеки. Також ці режими можуть переходити друг у друга. Так, у законодавстві передбачено, що при загостренні обстановки режим зони над звичайної екологічної ситуації може перейти в надзвичайний стан. А надзвичайний стан, що введено за умов масового переходу державного кордону, може перерости в воєнний стан й т.д. Ці три режими розрізняються по інтенсивності правообмежень, але правообмеження, що входять в режими зони надзвичайної екологічної ситуації, ніби то розширюються в надзвичайному стані, і точно так же пов'язанні між собою надзвичайний та воєнний стани [3].

Доцільно виокремити два способи відступу від звичайного правового режиму при надзвичайному стані: припинення дії окремих статей конституції, що гарантують права та свободи; встановлення обмежень, заборон, які торкаються конституційного статусу особи.

В Україні традиційно застосовується другий спосіб. Необхідно зазначити, що ч. 1 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачає: надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами неможливий.

Відповідно до ст. 17 Конституції України оборона України, захист її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність покладаються на Збройні Сили України.

Військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до Закону, в межах визначених Указами Президента України, що затверджуються Верховною Радою України, можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру.

Слід сказати, що 6 квітня 2000 року України одна з перших серед країн СНД прийняла Закон «Про правовий режим воєнного стану» [4].

В умовах воєнного стану Президент України, Верховна Рада України, органи державної влади, військове командування (Генеральний штаб Збройних Сил України, командування Сухопутних військ Збройних Сил України та Військово-Морських Сил України, оперативні командування, командування військових об'єднань, з'єднань Збройних Сил України та інших військових формувань) та його представники (командири військових частин, підрозділів, начальники військових установ та організацій), Верховна Рада, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації здійснюють повноваження, надані їм Конституцією та законами України, і забезпечують виконання відповідних заходів.

Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [5] вводить поняття «військове командування та його представники» й у ст. 10 встановлює, що військовим командуванням, якому у визначених цим Законом межах надається право разом з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування здійснювати заходи правового режиму надзвичайного стану, є:

- військова служба правопорядку у Збройних Силах України;
- головне управління сил Цивільної оборони центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи – в разі введення надзвичайного стану за виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. При цьому не визначено розмежування повноважень між складовими військового командування, їх відповідальність, порядок підготовки та залучення сил і засобів.

Як відомо, основні завдання, що покладаються на Збройні Сили України, військові формування, визначені у відповідних законах й інших нормативно-правових актах.

Також у 2000 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [6], який визначив заходи щодо локалізації та ліквідації екологічних катастроф, установив процедуру переходу цього правового режиму в режим надзвичайного стану.

Законодавство України має власні національні особливості. Перші посилання на підстави введення надзвичайного адміністративно-правового режиму ми знаходимо у статтях відповідних законів, що закріплюють мету введення (для воєнного та надзвичайного стану) та закріплюють завдання закону (для режиму зони надзвичайної екологічної ситуації) [7, 120].

У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [8] взагалі немає окремої статті, що закріплює підстави введення такого режиму. А обставини, що спричиняють введення воєнного стану, закріплюються лише в ст. 2 цього Закону («Мета введення воєнного стану»). У статті говориться про такі підстави введення воєнного стану: збройна агресія; загроза нападу; небезпека державної незалежності України; небезпека територіальній цілісності України.

Для зрівняння, відповідно до ст. 3 Федерального конституційного закону «Про воєнний стан» [9] підставами введення останнього є:

- вторгнення або напад збройних сил іноземної держави (групи держав) на територію Російської Федерації, будь-яка воєнна окупація території Російської

Федерації, що є результатом такого вторгнення чи нападу, чи будь-яка анексія території Російської Федерації або її частини із застосуванням збройної сили;

- бомбардування збройними силами іноземної держави (групи держав) території Російської Федерації або застосування будь-якої зброї іноземною державою (групою держав) проти Російської Федерації;

- блокада портів чи берегів Російської Федерації збройними силами іноземної держави (групи держав);

- напад збройних сил іноземної держави (групи держав) на Збройні Сили Російської Федерації або інші війська незалежно від місця їх дислокації;

- дії іноземної держави (групи держав), що дозволяє (дозволяють) використовувати свою територію іншій державі (групі держав) для скоєння акту агресії проти Російської Федерації;

- засилання іноземною державою (групою держав) або від імені іноземної держави (групи держав) озброєних банд, груп, іррегулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти Російської Федерації, що рівнозначні зазначеним актам агресії.

Закони України, що регулюють надзвичайний адміністративно-правовий режим, містять чіткі вимоги до змісту Указу Президента України, який вводить відповідний режим.

В країні, де введено воєнний стан, керівництво у сфері оборони та забезпечення громадського порядку і безпеки у запровадженні заходів, передбачених правовим режимом воєнного стану, здійснюється відповідним військовим командуваннями у тісній взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, при цьому в місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військове командування; міністерства, інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та військове командування мають право видавати в межах своєї компетенції обов'язкові для виконання, у тому числі спільні, рішення, розпорядження, накази та директиви з питань запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

До виконання невідкладних аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт у такій зоні можуть за потреби залучати в установленому законом порядку на добровільній й основі працездатне населення, транспортні засоби громадян за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці, а в разі необхідності за рішенням Президента України до виконання таких робіт можуть залучати військові частини Збройних Сил України та інших військових формувань.

Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України в умовах воєнного стану здійснює керівництво стратегічним плануванням Збройних Сил України та інших військових формувань, запровадженням і здійсненням заходів такого правового режиму через Генеральний штаб Збройних Сил України. В період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також судів, органів прокуратури України, органів дізнання й слідства.

У місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану покладають безпосередньо на військове

командування. Всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, а також самі громадяни зобов'язані сприяти військовому командуванню в запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану на відповідній території.

При виникненні надзвичайних ситуацій, а особливо при складаному комплексному характері їх походження, перестають працювати звичайні повсякденні соціальні і правові механізми. Державна влада повинна для реалізації своїх завдань перетворює правове забезпечення - вводить надзвичайні режими, і організаційне забезпечення – створює спеціальну систему управління, визначені органи державної влади й управління наділяються надзвичайними повноваженнями, створюються надзвичайні органи управління (комісії, штаби, комендатури) – органи управління спеціальної компетенції.

Усе це вводиться з метою нормалізації обстановки у найкоротший термін, усунення погроз небезпеки, повернення до повсякденної системи управління, надання допомоги постраждалим, ліквідації і локалізації надзвичайних ситуацій [10].

Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України.

Органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції щодо того, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкодження їх діяльності.

Згідно із законодавчими актами України з питань національної безпеки [11], воєнна організація держави – це сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів країни з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів країни від зовнішніх та внутрішніх загроз. Таке визначення дозволяє стверджувати, що воєнна організація держави структурно складається з двох підсистем (компонентів): системи органів державної влади (управлінсько-регламентуючого компонента) та системи військових формувань (силового компонента).

Виходячи з наведеного вище визначення воєнної організації держави, до її силового компонента структурно входять всі військові формування, утворені відповідно до Законів України. В Законі України «Про оборону України» від 5 жовтня 2000 року вказано, що військове формування – це створена відповідно до законодавства України сукупність військових об'єднань, з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканості у випадку збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій [12, 59].

Керуючись таким трактуванням, можна визначити, що до складу силового компонента воєнної організації України входять: Збройні Сили України, Державна прикордонна служба України, Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України, військові підрозділи Управління державної охорони України, Державна

служби України з надзвичайних ситуацій, інші військові формування держави.

Оскільки основним показником, що регламентує структуру, кількісний та якісний склад системи є її функціональне призначення і завдання, які вона виконує, то для визначення співвідношення військових формувань у системі воєнної організації буде логічно провести порівняння чинного законодавства України [13, 59].

З огляду на те, що основним призначенням воєнної організації держави як сукупності силових структур є ведення війни та підготовка до неї, доцільно також розглянути завдання її силових елементів у мирний час та в період підготовки і ведення бойових дій. Ці завдання викладені у Воєнній доктрині України, затвердженій Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 390/2012). Згідно з цим документом визначаємо основні функції військових формувань:

Збройні Сили України — оборона України; захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Військові формування Служби Безпеки України — контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства;

Державна прикордонна служба України — забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;

Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України — охорона та оборона важливих державних об'єктів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, охорона виправно-трудова і лікувально-трудова установ, а також участь в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю.

Військові підрозділи Управління державної охорони України — здійснення державної охорони органів державної влади України, забезпечення безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених Законом України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 року;

Відповідно до розділу I ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» військові підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, боротьби з тероризмом і піратством, посилення охорони державного кордону, суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу України та їх правового оформлення, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Відповідно до Розділу I ст. 2 Закону України «Про Службу Безпеки Країни» від 25 березня 1992 року № 2229-XII до завдань Військової Служби Безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці, а також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Під час прийнятті рішення про введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму воєнного або надзвичайного стану на Службу правопорядку покладаються завдання щодо:

- участі у боротьбі з ворожими диверсійно-розвідувальними групами на території України;
- організації збору, супроводження та охорони військовополонених;
- забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах;
- охорони військових об'єктів, військових містечок та їх населення, сприяння його евакуації;
- відновлення та підтримання порядку і дисципліни у військових частинах;
- контролю за рухом транспортних засобів і перевезенням вантажів Збройних Сил України.

Основними завданнями інших військових формувань та правоохоронних органів в особливий період до початку збройної агресії визначено: участь у прикритті стратегічного розгортання Збройних Сил України та у веденні територіальної оборони держави; участь в евакуації населення з прикордонних районів на напрямках можливої збройної агресії.

Надзвичайний адміністративно-правовий режим воєнного стану на території України, за час її існування, не вводився.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене можна зробити наступні висновки.

Правові норми, що складають інститут надзвичайного стану, знаходять своє місце в законодавчих та підзаконних актах України. Причому, ці акти належать до різних галузей права, чим обумовлюється комплексність інституту надзвичайного стану.

У різних державах світу законодавчі акти, що регламентують порядок введення і забезпечення виключних надзвичайних правових режимів, як правило, є ретельно розробленими, перевірені досвідом та враховують національні особливості. В Україні нормативно-правова база режиму надзвичайного стану потребує подальшого дослідження та вдосконалення.

Чітка правова регламентація дозволить вчасно прогнозувати кризові ситуації, застосовувати відповідні заходи профілактики, швидко їх локалізувати та вирішувати.

Напрямок подальшого дослідження. Комплексно, з урахуванням новітніх

досліджень правової науки з'ясувати закономірності застосування Збройних сил України в умовах введення надзвичайних правових режимів, розробити та обґрунтувати низку положень і практичних рекомендацій щодо подальших напрямків розвитку теорії цього правового інституту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про надзвичайний стан: Закон України від 26 червня 1992 року № 2501– XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №37. – Ст. 538.
2. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року №1550-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
3. Кузнiченко С.О. Надзвичайне законодавство України: теоретичнi засади формування та розвитку / С. О. Кузнiченко // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 245-249.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 6 квітня 2000 року № 1647-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42. – Ст. 348.
5. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року №1550-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
6. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 року №1908-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42. – Ст. 348.
7. Кузнiченко С.О. Надзвичайнi адмiнiстративно-правовi режими: Монографiя / С. О. Кузнiченко. – Сiмферополь: Кримнавчпеддержав, 2010. – 273 с.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 6 квітня 2000 року № 1647-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28 – Ст. 224
9. О военном положении: Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 30 января 2002 года № 1-ФКЗ // Ведомости Федерального собрания Российской Федерации. – 2002. – №5. – Ст. 248.
10. Кузнiченко С.О. Державне управлiння в надзвичайних ситуацiях: проблеми правового забезпечення / С. О. Кузнiченко // Юридичний вiсник. – 2010. – № 3. – С. 34-38.
11. Про основи нацiональної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – С. 351.
12. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 року № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.
13. Про державну охорону органiв державної влади України та посадових осiб: Закон України від 04 березня 1998 року № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №35. – С. 236.

